

Spremna beseda

Gradivo Nikolaja Mihajlova za raziskave slovanske mitologije

Napisati spremno besedo k neki knjigi je mogoče na nešteto načinov in treba je priznati, da je večina knjig niti ne potrebuje. Dobra knjiga govori sama zase in sama o sebi. Obstajajo pa nekateri primeri, kjer je spremna beseda bralkam in bralcem vendarle lahko v pomoč pri razumevanju in uporabi knjige. Mednje spada tudi »Zgodovina slovanske mitologije v XX. stoletju«, in sicer zaradi preprostega dejstva, da nikoli ni bila dokončana. Njen avtor Nikolaj Mihajlov je namreč umrl, preden je svojo zamisel knjige lahko uresničil v celoti. Če je sedaj njen del vendarle pred nami, je to zato, ker ima tudi v okrnjeni obliki svoj pomen in vrednost.

Kakšna je bila zamisel knjige, lahko sklepamo iz nekaterih avtorjevih zapisov. Prvi je neobjavljeno kazalo, ki ga je Mihajlov sestavil tudi zato, da je imel pregled nad opravljenim delom in tistim, ki ga je še čakalo. Ambicioznost dela dokazuje predvideni naslov »Zgodovina slovanske mitologije«. Kaj si je pod tem naslovom predstavljal, je avtor nakazal v predgovoru h knjigi, ki ga je prav tako že zasnoval. Precej verjetno se mi zdi, da je bil predgovor v resnici celo prvo, kar je od knjige napisal, če odmislimo povzetke vsebine nekaterih knjig. To je bil način, da je določil raziskovalno vprašanje svoje raziskave. In prepričan sem, da bi na ustrezen način predstavil tudi njene izsledke, če bi mu bilo dano.

Nad besedo mitologija Mihajlov sicer ni bil navdušen zaradi njene dvoumnosti, ker po eni strani pomeni kot skupek mitov vir proučevanja, po drugi strani pa tudi vedo, ki to gradivo proučuje. Če sprejmemo razlago, da je mit zgodba o naravi in delovanju sveta, bo lažje razumeti vse, kar bo povedano v nadaljevanju. Toda kljub dvoumnosti se je Mihajlov zaradi njene tradicionalnosti vseeno odločil za uporabo besede mitologija. Še več, če primerjamo omenjeno kazalo s predvidenim naslovom, vidimo, da je dvopomenskost s pridom uporabil. Prvi del knjige naj bi namreč sestavljali »prvotni viri slovanske mitologije«, torej tisti srednjeveški pisni viri, na katerih še vedno pomembno temelji sodobna slovanska mitologija kot veda. Pričakovali bi izbor ključnih odlomkov besedil. Smisel tega izbora bi bil v proučevanju sprememb v sistemu slovanske mitologije. Te je Mihajlov opisal kot vrsto zgodovinskih etap, pri čemer je posebej izpostavil »dobo dokrščanskega poganstva«, »dobo pokristjanjevanja / dvovertva« in poznejšo »demonološko dobo«.

Drugi del knjige se nanaša na »drugotne vire slovanske mitologije« oziroma na »kabinetno mitologijo«. Gre za spise, ki so jih pisali proučevalci slovanske mitologije tako na podlagi pisnih kot tudi folklornih, jezikoslovnih in arheoloških virov. Njihovo vrsto začenja delo lužiškosrbskega avtorja Michała Frencla (Michael Fren(t)zel) o slovanskih malikih, ki je bilo napisano že leta 1691, objavljeno pa šele leta 1719. Sledijo razprave in monografije, ki se vrstijo skozi tri stoletja. Zadnji je »Božanski boj« Radoslava Katičića iz leta 2008. Toda največ jih je iz 20. stoletja, kar opravičuje sedanji naslov knjige. Vsa ta dela je Mihajlov v celoti prebral in nam pripravil mnogokrat zelo podrobne izpiske. Pri vsem tem je prišlo do polne veljave njegovo genialno znanje jezikov. Ti izpiski so jedro sedanje oblike knjige. Obdelal je približno polovico tistih avtorjev, ki se jih je namenil. Prednosti ni dal niti določenemu raziskovalnemu pristopu niti določenemu ozemlju niti določenemu času. To je dragoceno, ker lahko predpostavimo, da gre za reprezentativen izbor. Manjkajoča polovica bi namreč poleg nekaj novih podrobnosti prinesla predvsem dodatna ponavljanja že uveljavljenih pogledov.

Zavedati se moramo, da so besedila, ki jih imamo pred seboj, šele prvi korak do knjige, ki bi nastala. Imajo obliko opisov vsebine, včasih izpiskov iz nje. Več kot očitno so opisi nastajali ločeno, ob različnih priložnostih, z različnimi časovnimi razmiki. Naštevanje in opisovanje posameznih pisnih virov se zato bolj ali manj ponavlja, prav tako mnogi sicer maloštevilni komentarji. Mihajlov bi pozneje s pregledom pisnih virov in njihove vsebine zanesljivo razbremenil prikaze posameznih študij in odstranil podvajanja ter navsezadnje tudi izostril poudarke svoje analize.

Kaj lahko pričakujemo od izbora avtorjev in povzetkov njihovih ugotovitev, je seveda najprej odvisno od tega, kaj je pri izpisovanju zanimalo Mihajlova. Za to pa moramo spoznati njegov teoretski koncept. Ta se kaže že v uvodni opredelitvi namena knjige, kjer naj bi šlo za zgodovino mitologije kot znanstvene discipline in za »opis religije poganskih Slovanov«. Knjiga naj bi prikazala stanje raziskav »tiste filološke panoge, ki jo lahko imenujemo slovanska mitologija«, in ponudila nekaj obetavnih raziskovalnih tem. S tem smo prišli do mesta, na katerem lahko razberemo, kako je Mihajlov razumel predmet svojega raziskovanja. Poudaril je problematičnost opredeljevanja in posledično neenotnost poimenovanja, ki sega od mitopoetičnega izročila preko duhovne kulture, religiozno-mitoloških predstav, praslovanske kulture, polidoksije in predkrščanske religije do poganstva, starosvetnosti, starodavnosti ter drugih izrazov. Vsa ta raznolikost imen pa ni posledica preprostega nestrinjanja pri poimenovanju istega, ampak predvsem kaže, da si različni avtorji različno predstavljajo predmet svoje obravnave. Mihajlov je to vedel in pošteno priznal, da razume slovansko mitologijo kot smer jezikoslovja. Če k temu prištejemo, da je njegov univerzitetni učitelj Vladimir Nikolajevič Toporov napisal knjigo z naslovom »Predzgodovina književnosti pri Slovanih«,

kjer je predstavil, do kakšne rekonstrukcije t. i. glavnega mita slovanske mitologije sta se jezikoslovno dokopala z Vjačeslavom Vsevolodovičem Ivanovom, potem razumemo tudi poimenovanje mitopoetično izročilo. Gre za del ustnega slovstva, ki pred novim vekom ni bilo nikoli zapisano in je treba zato njegove starejše oblike rekonstruirati. In rekonstrukcija je ena od ključnih besed, ki opisujejo predmet zanimanja Nikolaja Mihajlova. Verjel je, da je slovansko mitologijo mogoče rekonstruirati, spremljal je poskuse rekonstrukcij, njihove uspehe in neuspehe ter iskal uspešne poti in dokaze proti skepticizmu.

Druga ključna beseda »Zgodovine slovanske mitologije v XX. stoletju« je panteon. Zanj so zaslužni vsi učenjaki od srednjega veka dalje, ki so se pisno izražali v klasičnih jezikih, latinščini ali grščini, ter so ob učenju teh jezikov hkrati vpijali še vse druge sestavine antične kulture. Kulturni model antičnega panteona pa ni bil živ samo v srednjem veku, ampak je preživel tudi v nekaterih poznejših delih. Mihajlov si je kot sintetični del svoje raziskave zamislil neke vrste »rekonstrukcijo staroslovanskih panteonov« in pri tem v okviru »višje mitologije« »panteon vzhodnih Slovanov« in »panteon baltskih Slovanov«, v okviru »nižje mitologije« pa demonologijo in lokalna izročila. Zato je pomembna sestavina njegovih povzetkov posameznih avtorjev njihovo opisovanje iskanja tega panteona.

Seveda bi bilo krivično, če bi sedaj trdil, da sta Mihajlova zanimali le rekonstrukcija slovanskega panteona in zgodba dogodkov znotraj te skupine bogov. K temu je skušal pritegniti še vse razpoložljive vire: jezikoslovne, pisne, arheološke, folklorne, primerjalno mitologijo. In prizadeval si je zajeti vsaj nekaj tiste vsebine, ki se izmika zgoraj določeni rdeči niti. Kaj bi sam povzel iz vsega zbranega, lahko le ugibamo, prepričan pa sem, da bi predgovor močno dodelal.

A kot nekakšno vodilo vendarle lahko prepoznamo njegovo prepričanje, da se motijo tisti, ki s svojim skepticizmom skušajo dokazati, da se o veri starih Slovanov ne da ugotoviti ničesar zanesljivega. Pri tem nevsiljivo izpostavlja raziskovalni in spoznavni potencial rekonstrukcijskega pristopa, ki zajema v največji meri iz ustnega slovstva. Čeprav ni opaziti, da bi bil to njegov namen, njegovi prikazi posameznih razprav prepričljivo kažejo jalovost pristopa, ki temelji skoraj izključno na zbiranju in analizi pisnih virov, ki so nastali v času javnega in zato očitnega obstoja vere starih Slovanov v posrednem ali neposrednem stiku z njo. Pri tem avtorji, ki so uporabljali ta pristop, ves čas kažejo tiho pričakovanje, da bodo naleteli na opise božanskih likov, dogodkov in njihovih medsebojnih povezav, kakršnih smo navajeni iz različnih del antičnih avtorjev. In ko se nato vedno znova izkaže, da to pričakovanje ni izpolnjeno, pogosto sledi skeptična razlaga, da je vse pisno gradivo bolj ali manj fantazija posameznih starih piscev. Mihajlov je to razočaranost začutil, se ji uprl in na več mestih pokazal, da je šele folklorno gradivo tisto, ki izpolni zgornje pričakovanje, čeprav je po času zapisa mnogo stoletij mlajše od (zgodnje)srednjeveških opisov.

Celotna bibliografija o slovanski mitologiji ima danes zanesljivo že mnogo tisoč enot in zato je iluzorno, da bi katerikoli avtor še lahko napravil celosten pregled. Vsak pristop je lahko samo strogo osebno, poudarki prikaza pa avtorski. Vendar to nikakor ne pomeni, da so taki pregledi jalovo delo in nepomembni. Obratno, zaželeni so, ker – čeprav enostransko in omejeno – opozarjajo na posamezne struje raziskovalnih tokov, na stranpoti in napredek.

Knjigo Nikolaja Mihajlova lahko uporabljamo najmanj na dva načina. V natisnjeni knjižni obliki jo lahko pasivno beremo kot niz raziskovalnih dogodivščin in zbirko raziskovalnih vprašanj. In vsi vemo, da je od vprašanja odvisna kakovost odgovora. Vidimo, kakšne odgovore dajejo nekatera konkretna vprašanja. Drugi, aktivni način uporabe omogoča digitalna izdaja knjige, po kateri se lahko sprehajamo z asociativnimi ključnimi besedami in raziskujemo povezave, v katerih se pojavljajo. Zbranega gradiva, ki je na voljo, je dovolj, da je verjetnost zanimivih odkritij zagotovljena. Ne glede na to, kako do knjige pristopamo, pa ji moramo priznati, da je njena odlika v tem, da je v svojem bistvu gradivo za raziskave slovanske mitologije.

In na koncu želim opozoriti še na daljnovidnost Nikolaja Mihajlova. Povedno je, da je kot prvo in žal edino lokalno izročilo opisal samo slovensko mitologijo. To je nedvomno zato, ker je morda najpomembnejši del svojega življenja povezal s slovensko kulturo in tako tudi knjigo napisal v slovenščini. Toda zakaj si je izbral prav to povezavo, čeprav mu je bil ob njegovih sposobnostih na dlani cel svet? Odgovor vidim v zaključku omenjenega poglavja, kjer enači Kresnika in Peruna ter s tem po eni strani neodvisno dokazuje utemeljenost pogojne rekonstrukcije glavnega mita, po drugi strani pa ugotavlja, »da je slovensko bajeslovje edina slovanska tradicija, v kateri se je tako dobro in v celoti ohranil tako imenovani 'glavni mit' slovanske mitologije«. To razumem tako, da je prepoznal žlahtnost slovanske tradicije – in v njej videl Arhimedovo točko, kjer bo vzvod dvignil svet slovanske mitologije, zato se ji je želel čim bolj približati. Da je bilo njegovo pričakovanje pravilno, so potrdile nekatere objave zadnjih let o starem slovenskem verovanjskem izročilu, predvsem v knjižni zbirki *Studia mythologica Slavica – Supplementa*, kjer je med drugim izšlo gradivo, ki sta ga zbrala Boris Čok in Pavel Medvešček.

Andrej Pleterski